

гати. Національний банк України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=123272 (12.07.2014). **20.** *Методологічний коментар* // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 1–82. **21.** International Reserves and Foreign Currency Liquidity: Guidelines for a Data Template (Guidelines) – International monetary fund, 2001. – 98 с. **22.** *Методологічний коментар* // Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 10. – С. 12-13. **23.** *Кнапп Г.Ф.* Очерки государственной теории денег. Деньги. Денежная система. – Одесса, 1913. – 59 с.

УДК 347.73:336.7

М. А. ПОЖИДАЄВА

НАУКОВО-АНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ДО РОЗУМІННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЕЛЕКТРОННИХ ГРОШЕЙ

Розглянуто правову природу електронних грошей. Проаналізовані науково-практичні підходи до розуміння сутності електронних грошей. Дано авторське визначення електронних грошей. Сформульовані пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства України.

Ключові слова: електронні гроші, платіжний інструмент, електронний платіжний засіб, грошове зобов'язання емітенту.

Пожидаева М. А. Научно-аналитический подход к пониманию правовой природы электронных денег

Рассмотрена правовая природа электронных денег. Проанализированы научно-практические подходы к пониманию сущности электронных денег. Дано авторское определение электронных денег. Сформулированы предложения по совершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: электронные деньги, платежный инструмент, электронное платежное средство, денежное обязательство эмитента.

Pozhydaeva Maria. The scientific and analytical opinion to understanding the legal character of electronic money

The article describes the legal character of electronic money. It analyses scientific and practical opinions to understanding the nature of electronic money. Author's definition of electronic money is given. It suggests ways of improvement of the current Ukrainian legislation.

Key words: electronic money, payment instrument, electronic payment means, the monetary obligation of the issuer.

З розвитком Інтернет-бізнесу відбувається поступове зростання та розширення послуг платіжної інфраструктури: з'являються зручні схеми розрахунків за допомогою систем електронних грошей. З кожним роком в Україні дедалі більшого поширення серед споживачів набуває застосування електронних грошей при оплаті ними замовлених товарів (послуг) у

© ПОЖИДАЄВА Марія Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

глобальній мережі Інтернет. Причиною зростаючої популярності електронних грошей стала об'єктивна потреба суспільства в швидкому, недорогому, зручному і надійному інструменті віддалених розрахунків. Проте в світі існують різні підходи до регулювання випуску та обліку електронних грошей, а також до розуміння економічної та правової їх сутності, що впливає на рівень досконалості законодавства у цій сфері.

В Європейському Союзі порядок використання електронних грошей при розрахунках та правила здійснення діяльності з їх емісії регулюються спеціальною Директивою 2009/110/ЄС від 16.09.2009 р. Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС¹. Відповідно до ст. 2 зазначеної Директиви електронні гроші означають грошову вартість, як представлено у вимозі до емітента, які зберігаються на електронному пристрої, в тому числі магнітному, випускаються для отримання коштів з метою здійснення платіжних операцій та приймаються фізичною або юридичною особою, відмінною від установи – емітента електронних грошей. Дане визначення є вдалим і достатньо широким, яке охоплює різноманітні сучасні та майбутні форми прояву електронних грошей на основі наперед оплачених карток багаточільового використання, смарт-карток, програмній основі в Інтернеті, у тому числі і відступлення права вимоги внаслідок передання кредитором своїх прав третій особі, тощо.

В Україні протягом останніх п'яти років відбувається процес удосконалення правового регулювання обігу електронних грошей. Так, держава надала електронним грошам повноцінний правовий статус шляхом закріплення у статті 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» особливостей випуску електронних грошей і здійснення операцій з ними з урахуванням змін, внесених до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків на підставі Закону України від 18.09.2012 р. При цьому слід зазначити, що на сьогодні порядок здійснення операцій з електронними грошима в Україні ще регулюється такими нормативно-правовими актами, як Законом України «Про банки та банківську систему» від 07.12.2000 р. із змінами (див. ст. 47 Закону), Законом України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 р. із змінами (див. ст.ст. 7, 40, 56, 67 Закону), постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 04.11.2010 р. із внесеними змінами згідно з постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань здійснення операцій з електронними грошима» від 19.06.2014 р. У зв'язку з цим постає питання щодо подальшого удосконалення чинного законодавства у даній сфері.

Особливостям функціонування та розвитку сучасних платіжних систем присвячені дослідження вітчизняних учених – економістів та юристів: Н.А. Буличевої, Б.С. Івасіва, Т.Т. Ковальчука, Т.Д. Косової, В.М. Кравця, В.С. Лук'янова, М.О. Мацелика, О.О. Папаїки, С.О. Пиріг, Ю.О. Тараненка, І.О. Трубіна та ін. Правовим засадам функціонування електронних грошей у сфері електронної комерції присвячені окремі наукові праці І.О. Трубіна. Проте науковці не зосереджують увагу на можливостях регулювання відносин у сфері використання електронних грошей відповідними нормами Цивільного кодексу України. При цьому з 25.07.2014 р. набрали чинності внесені Національним банком України зміни до Положення про електронні гроші в Україні з метою приведення порядку здійснення операцій з електронними грошима до вимог чинного законодавства України та норм Європейського Союзу². Все це вказує на необхідність у більш ґрунтовному дослідженні правової природи електронних грошей.

Законодавець під електронними грошима розуміє одиниці вартості, що зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі (див. ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» у редакції від 18.09.2012р.)³.

Так, прирівнюючи електронні одиниці вартості до засобу платежу, у чинному законодавстві не передбачається саме визначення терміну «засіб платежу». Замість нього широко застосовується поняття «платіжний засіб», яке міститься в ст. 192 Цивільного кодексу України, ст. 35 Закону України «Про Національний банк України» і ст. 3 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» щодо визначення гривні як єдиного законного платіжного засобу на території України.

При цьому слід звернути увагу на листи Національного банку України № 25-112/6750 від 07.06.2013 р. та № 25-109/5294 від 07.02.2014 р., які підтверджують, що електронні гроші не можуть бути прирівняні до статусу гривні – грошової одиниці України, оскільки випускаються банками і мають обмеження у розповсюдженні і здійсненні операцій за ними серед обмеженого кола осіб⁴. Таким чином, електронні гроші являють собою платіжні засоби, емітовані банківською установою, тоді як звичайні готівкові гроші вводяться в обіг центральним банком держави.

Також існує принципова різниця між електронними грошима і звичайними безготівковими грошовими коштами. Вона полягає у тому, що безготівкові гроші пов'язані з конкретним банківським рахунком та у більшості випадків і з банківською пластиковою картою фізичної особи, а електронні гроші – з конкретним електронним гаманцем, за допомогою якого можна отримувати або відправляти платежі практично миттєво через комп'ютер чи мобільний телефон з виходом до Інтернету. При цьому немає необхідності звертатись до банку для укладання договору та відкриття

рахунку, а також надавати певні документи. Значна перевага електронних грошей полягає в тому, що майже всі операції з ними відбуваються в режимі он-лайн і займають дуже мало часу. А здійснення будь-якої операції з використанням банківської картки, навпаки, обов'язково вимагає доступ до банківського рахунку.

Отже, електронні гроші є грошовим сурогатом (замінником готівки), тоді як безготівкові кошти – грошовий субститут (замісник готівки)⁵. Такої самої позиції дотримується Національний банк України, згідно якої електронні гроші випускаються й іншими, ніж Національний банк України, банками, є електронним замінником банкнот і монет та грошовим зобов'язанням емітента. Електронні гроші використовуються як засіб здійснення платежів, приймаються обмеженим колом осіб, надаються емітентом в обмін на кошти у готівковій або безготівковій формі і відповідно до законів України не є валютними цінностями та грошовими коштами⁶.

Поряд з термінами «платіжний засіб», «електронні гроші» у нормативно-правових актах використовуються такі поняття, як «електронний платіжний засіб», «платіжний інструмент», «спеціальний платіжний засіб».

Так, п. 1.14 ст. 1 Закону України “Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” встановлено, що електронним платіжним засобом є платіжний інструмент, який надає його держателю можливість за допомогою платіжного пристрою отримати інформацію про належні держателю кошти та ініціювати їх переказ. Платіжний інструмент є засобом певної форми на паперовому, електронному чи іншому носії інформації, який використовується для ініціювання переказів. Аналізуючи Розділ III даного Закону, що присвячений різним платіжним інструментам, серед яких окремо розглядаються електронні платіжні засоби (див. ст. 14 Закону) та електронні гроші (див. ст. 15 Закону), можна зробити висновок про розмежування законодавцем понять «електронні платіжні засоби» та «електронні гроші». Отже, електронні гроші є самостійним видом платіжних інструментів, але не є різновидом електронних платіжних засобів. Хоча це протирічить п. 1.31 ст. 1 Закону, згідно з яким до платіжних інструментів належать лише документи на переказ та електронні платіжні засоби. До останніх законодавець не відносить електронні гроші. На нашу думку, така позиція не є однозначною, оскільки, з одного боку, електронні гроші приймаються як засіб платежу, а з іншого – на законодавчому рівні не належать до електронних платіжних засобів. Так, складно зрозуміти, чи є електронні гроші платіжним інструментом та платіжним засобом електронної форми. Тому пропонуємо удосконалити визначення електронного платіжного засобу шляхом його уніфікації, що надасть можливість електронні гроші розглядати у складі різних існуючих електронних платіжних засобів (банківська платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, електронні гроші тощо), та конкретизувати перелік платіжних інструментів, визначених п. 1.31 ст.1 Закону, у тому числі шляхом перерахування різновидів електронних платіжних засобів.

Також слід зазначити, що чинним законодавством електронні гроші не віднесені і до спеціальних платіжних засобів. Відповідно до п. 1.4 ст. 1 постанови Правління Національного банку України «Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів» від 30.04.2010 р. спеціальний платіжний засіб – платіжна картка, мобільний платіжний інструмент, інший платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держатель цього інструменту здійснює платіжні операції з рахунку платника або банку, а також інші операції, установлені договором. У даному визначенні спостерігається прив'язка платіжної операції безпосередньо до рахунку. Платіжна операція – дія, ініційована держателем спеціального платіжного засобу, з унесення або зняття готівки з рахунку, здійснення розрахунків у безготівковій формі з використанням цього спеціального платіжного засобу за банківськими рахунками (див. абз. 22 п. 1.4 ст. 1 постанови Правління Національного банку України «Про здійснення операцій з використанням спеціальних платіжних засобів»). У даному випадку можна погодитись з нормотворцем щодо складності розгляду електронних грошей серед спеціальних платіжних засобів через те, що операції з електронними грошима не пов'язані з конкретним банківським рахунком та не виконують функцію засобу ідентифікації. Проте, вже самі платіжні операції можуть проводитись і за допомогою електронних грошей. У зв'язку з цим, на наш погляд, можна вважати дане законодавче визначення платіжної операції вузьким та обмеженим. Тому що здійснення платежу для виконання розрахунків може ініціюватись не лише держателем платіжної картки, мобільного платіжного інструменту тощо, а і користувачем електронних грошей. Дійсно, для проведення розрахунків електронними грошима платник переважно не ідентифікує себе (аналогічно зі здійсненням оплати готівкою), оскільки використовує лише реквізити отримувача коштів. У той час, як держатель спеціального платіжного засобу, здійснюючи платіжні операції, у більшості випадків ідентифікується. Водночас електронні гаманці користувачів електронних грошей також можуть бути персоніфікованими або корпоративними.

Обов'язково слід враховувати, що електронні гроші діють як наперед оплачений платіжний інструмент на пред'явника на відміну від переказу безготівкових чи готівкових коштів. Згідно з п. 1.3 Положення про електронні гроші в Україні, затвердженого постановою Правління Національного банку України «Про внесення змін до деяких нормативно-правових актів Національного банку України з питань регулювання випуску та обігу електронних грошей» від 04.11.2010 р. з урахуванням внесених змін від 19.06.2014 р., наперед оплачена картка багатопільового використання – пластикова або інша картка, яка містить електронні гроші в чипі, інтегрованому на цій картці, або яка є засобом доступу до електронних грошей, що зберігаються в пам'яті комп'ютера. Таким чином, позитивним моментом є те, що уточнено визначення наперед оплаченого електронного платіжного засобу, а також скасовано норму щодо обов'язкової наявності чипів на попередньо оплачених картках.

На підтвердження викладеного вище можна навести положення міжнародного документу Європейського центрального банку «Звіт про електронні гроші» ще за серпень 1998 р., відповідно до якого електронні гроші розглядаються у широкому значенні. Це грошова вартість, яка зберігається в електронному вигляді на технічному пристрої і може широко використовуватись для здійснення платежів підприємствам іншим, ніж емітент, без необхідності використання при цьому банківських рахунків, але яка діє як передплатений документ на пред'явника⁷.

Електронні гроші, виступаючи попередньо оплаченим платіжним продуктом, не є одноцільовими платіжними засобами. Згідно з п. 1.1 Положення про електронні гроші в Україні дія цього нормативно-правового акту не поширюється на діяльність осіб, які здійснюють випуск та/або обслуговування таких наперед оплачених карток одноцільового використання: дисконтних карток торговців, карток автозаправних станцій, витків для проїзду в міському транспорті тощо, які приймаються для здійснення платежів виключно їх емітентами.

Ключовим моментом, який відрізняє платежі електронними грошима від класичних електронних платежів з використанням платіжних терміналів та інших роздрібних електронних платежів, є наявність довільного тимчасового розриву між внесенням грошових коштів до електронного гаманця на рахунку оператора і наступним платежем, коли право розпорядження електронними грошима у користувача вже є, а призначення платежу він ще не визначив. Іншими видами операцій з електронними грошима можуть бути: повернення електронних грошей користувачеві у безготівковій або готівковій формі; переміщення електронних грошей між електронними гаманцями, коли дебетуються і кредитуються виключно баланси електронних гаманців, а рух грошових коштів по рахунку не відбувається.

Порівнюючи правову природу електронних грошей та переказ безготівкових грошових коштів, потрібно зазначити, що переказ останніх відбувається за допомогою банківських рахунків. Згідно з п. 1.24 ст. 1 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» переказом коштів є рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі. Переказ коштів здійснюють банки та небанківські фінансові установи, що отримали відповідну ліцензію на здійснення таких операцій. Переказ вважається завершеним у момент зарахування коштів на рахунок отримувача. Усі операції, пов'язані з рухом безготівкових грошей, відображаються на банківських рахунках платника та отримувача.

Але електронні гроші переміщуються між електронними гаманцями в інформаційному просторі, не використовуючи рахунків банків. При цьому слід пам'ятати, що переказ коштів на рахунок емітенту (банку, що здійснює випуск електронних грошей відповідно до чинного законодавства) завжди передують подальшим операціям з електронними грошима, оскільки останні є забезпеченими зобов'язаннями свого емітенту. Виходячи з цього

та погоджуючись з поглядами практиків-фінансистів, можна вважати, що електронні гроші мають подвійну правову природу: з одного боку вони є засобом платежу, який існує тільки в електронному вигляді, а з іншого – зобов'язанням емітента, яке має підкріплюватися гривнею⁸.

Звертаючи увагу на таку ознаку електронних грошей, як існування їх у формі грошового зобов'язання емітенту, необхідно зазначити, що воно передбачене для здійснення платежів та інших угод з особами, відмінними від боржника (емітенту) за даним зобов'язанням. Це дає підстави для висновку, що регулювання відносин у сфері використання електронних грошей може здійснюватись і ст. 190, ч.1 ст. 509, п.1. ч.1 ст. 512, ч.3 ст. 656 Цивільного кодексу України, а не лише спеціальними нормативно-правовими актами.

Також доцільною є позиція Б.С. Івасіва, І.О. Трубіна про приналежність електронним грошам як грошовим зобов'язанням емітента на пред'явника ознаки безстроковості⁹. Згідно з пп. 4.1. п. 4 Положення про електронні гроші емітент зобов'язаний здійснювати погашення випущених ним електронних грошей на вимогу пред'явника. Отже, кредитор (користувач електронних грошей) має право вимагати від боржника (емітента електронних грошей) виконання грошового зобов'язання у будь-який час.

Розглядаючи електронні гроші у формі зобов'язань емітенту та прав вимоги до нього, надається можливість відповідно до ч.1 ст. 190 ЦК України віднести цифрові гроші до такої категорії майна, як майнових прав та обов'язків. Згідно з ч.1 ст. 509 ЦК України після здійснення випуску електронних грошей банк-емітент (боржник) набуває грошове зобов'язання перед користувачем (кредитором), тобто зобов'язання сплатити певну суму безготівкових чи готівкових грошей користувачу. Аналогічну за змістом норму закріплено абз.4 п.15.1. ст. 15 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». Так, банк, що здійснює випуск електронних грошей в обмін на готівкові або безготівкові кошти, зобов'язаний погашати випущені ним електронні гроші на вимогу користувача.

На підставі п.1. ч.1 ст. 512, ч.3 ст. 656 ЦК України користувач електронних грошей (кредитор) у зобов'язанні може бути замінений іншою особою, і тоді вже банк-емітент (боржник) зобов'язаний повернути борг новому користувачу (кредитору). Це має назву відступлення права вимоги внаслідок передання користувачем (кредитором) своїх прав третій особі (іншому користувачу, торговцю) шляхом розрахунків електронними грошима за відповідним правочином.

На підтвердження зазначеного вище звертаємось до ч. 2.1 ст. 2 Закону України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», відповідно до якої регулювання функціонування платіжних систем та відносин у сфері переказу коштів здійснюється не лише даним Законом та Законами України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про поштовий зв'язок», нормативно-правовими актами

Національного банку України, міжнародно-правовими актами з питань переказу коштів, а й іншими актами законодавства України. Виходячи з цього, можна вважати, що відносини у сфері обігу електронних грошей регулюються як спеціальним законодавством, так і Цивільним кодексом України.

Отже, на відміну від запропонованого у Директиві 2009/110/ЄС визначення поняття «електронні гроші» в українському законодавстві сам зміст даного терміну зрозуміти складно. Тому пропонуємо дещо його уточнити. Таким чином, електронні гроші означають одиниці вартості, що зберігаються на електронному пристрої, передбачаються для отримання коштів у готівковій або безготівковій формі з метою здійснення платіжних операцій та приймаються іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є безстроковим грошовим зобов'язанням цієї особи на пред'явника.

1. Директива 2009/110/ЄС. Європейського Парламенту та Ради щодо започаткування та здійснення діяльності установами – емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними, що вносить зміни до Директиви 2005/60/ЄС та 2006/48/ЄС, та скасовує Директиву 2000/46/ЄС, від 16.09.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a18. 2. Національний банк України привів порядок здійснення операцій з електронними грошима у відповідність вимогам вітчизняного законодавства та нормам Європейського Союзу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=9119981&cat_id=55838. 3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків : Закон України від 18.09.2012 р. // Голос України. – 2012. – № 195. 4. Щодо визначення окремих понять: Лист Національного банку України від 07.06.2013 № 25-112/6750 // Бізнес-Бухгалтерія-Право. Податки. Консультації. – 2013. – № 36. – С. 34; Про особливості здійснення операцій з електронними грошима: Лист Національного банку України від 07.02.2014 № 25-109/5294 // Баланс. – 2014. – №36. – С. 18. 5. Рябов В.О. Электронные деньги – шаг в будущее или в пропасть? [Электронный ресурс] / В.О. Рябов // Креативная экономика. – 2012. – № 6 (66). – С. 106-112. – Режим доступа : <http://www.creativeconomy.ru/articles/23818/>. 6. Про особливості здійснення операцій з електронними грошима: Лист Національного банку України від 07.02.2014 № 25-109/5294 // Баланс. – 2014. – №36. – С. 18. 7. Report on electronic money, European Central Bank, 1998, Postfach 16 03 19, D-60066 Frankfurt am Main. – 31 August 1968. [Електронний ресурс]. – Режим доступ : <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/emoneyen.pdf> 8. Янюк Ю. Електронні гроші в Україні / Ю. Янюк // Юридична Газета. – 2013. – № 35-36. – С. 32. 9. Івасів Б. Історія виникнення та перспективи розвитку електронних грошей / Б. Івасів // Світ фінансів. – 2008. – № 2. – С. 158; Трубін І.О. Правові засади функціонування електронних грошей у сфері електронної комерції : монографія / Трубін І.О. – К. : Алеута, 2013. – С. 44-45.